

УДК 342.9

Є. П. Гайворонський
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності
Інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом

ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ, ЩО ПРОВОДИТЬСЯ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Прискорення процесів європейської інтеграції України потребує впровадження у правоохоронну практику не лише сучасних форм і методів протидії злочинності, а й визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини. Реальні демократичні перетворення є невід'ємними від гуманізації соціальних відносин, адже людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

На розвиток українського суспільства початку ХХІ ст. впливають декілька груп чинників, зокрема наслідки демонтажу соціалістичної моделі розвитку країни (зростання соціальної незахищеності, втрата ціннісних орієнтирів, різке зниження рівня життя, збільшення маргінальної маси за рахунок безробітних, бездомних та інших категорій населення, які перебувають за межею бідності); складна соціально-політична ситуація (військові дії у східних областях, покращення технічної оснащеності злочинців, зростання рівня нетерпимості, девальвація морально-правових цінностей); вплив тенденцій глобалізованого світу (аномізація суспільства на рівні глибинних параметрів існування та відтворення соціуму; посилення міграційних процесів та позицій транснаціональної організованої злочинності), що в комплексі створюють підґрунтя для виникнення нових типів кримінальних загроз для населення і, відповідно, сприяють його інтенсивній віктимізації. Для підвищення ефективності боротьби зі злочинністю, зокрема запобігання злочинам, поряд із вивченням особи злочинця, причин й умов, що сприяють вчиненню злочинів, необхідно також і більш детальне дослідження особи потерпілого (жертви злочину) і всіх тих обставин, унаслідок яких ця особа стала такою. Нині визнається, що вивчення злочинності без віктимологічного аналізу було б неповним і неточним, передусім для профілактики антигромадської поведінки. Без дослідження особи потерпілого профілактика не може вийти за межі існуючих традиційних визначень і підходів. У зв'язку з цим, розглядаючи рівні, форми і види профілактики, виділяють її віктимологічний напрям, обумовлений ідеєю про те, що можливість вчинення злочину залежить від багатьох факторів, які можуть бути встановлені та нейтралізо-

вані [1, с. 349]. Одним із таких факторів є жертва злочину і її поведінка.

Самостійність кримінологічної віктимології зумовлена не тільки її предметом, а й специфічними функціями. Головною функцією кримінологічної віктимології є *вивчення особи й поведінки жертви*, дослідження віктимності, віктимізації та віктимологічних факторів, що дають змогу по-новому розглянути злочинність, її детермінанти, профілактику злочинності. Унаслідок цього з'являється можливість якісніше та ефективніше розкривати і розслідувати злочини, а також встановлювати їх повну картину, об'єктивно оцінювати провину злочинця з урахуванням ролі жертви злочину [2, с. 61].

Віктимологічна профілактика має свої особливості, що й дає можливість розглядати її як самостійний напрям кримінологічної профілактики злочинів. Зокрема, вона має складну структуру, її здійснюють різноманітні суб'єкти, на різних рівнях, у найрізноманітніших видах та формах, щодо різних суб'єктів.

Під *віктимологічною профілактикою* необхідно розуміти систему взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських й індивідуальних заходів, спрямованих на зниження індивідуальної, групової і масової віктимності шляхом усунення негативних віктимних якостей, активізації захисних можливостей потенційних жертв злочинів і забезпечення їх безпеки.

Віктимологічна профілактика – це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку та зумовлюють вчинення злочинів, виявлення груп ризику та конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності та вплив на них з метою відновлення або активізації їх захисних можливостей, а також розроблення або вдосконалення уже наявних засобів захисту громадян від злочинів та подальшої віктимізації [3, с. 27].

Іншими словами, *віктимологічна профілактика* являє собою цілеспрямований спеціалізований вплив на осіб з неправомірною чи аморальною поведінкою та фактори, що зумовлюють віктимність, пов'язану з такою поведінкою, а також на фактори й осіб, позитивна поведінка яких тією чи іншою мірою є віктимно небезпечною для них.

Об'єктом впливу віктимологічної профілактики, на відміну від кримінологічного запобігання, є не злочинна, а передусім, віктимна поведінка особи [4, с. 5]. З огляду на це, до об'єктів віктимологічної профілактики належать:

- реальні та потенційні потерпілі від злочинів;
- фактори, що формують індивідуальну, групову чи масову віктимність;
- обставини віктимної ситуації;
- процес віктимізації.

Методи віктимологічної профілактики та форми, у яких вона здійснюється, засновані, головним чином, на переконанні. Примус у цьому разі використовується рідко.

Заходи віктимологічного характеру спрямовано передусім на усунення та нейтралізацію факторів, що зумовлюють віктимність або сприяють їй. Вони включають у себе вплив як на фактори, що детермінують неправомірну чи аморальну поведінку жертв злочинів, так і фактори, що підвищують ризик стати жертвою злочину під час правомірної поведінки.

При визначенні цілей і завдань системи віктимологічної профілактики необхідно виділити її загальносоціальний, спеціальний та індивідуальний рівні.

На загальносоціальному рівні віктимологічної профілактики вирішуються соціально-економічні й культурно-виховні завдання, спрямовані на усунення чи нейтралізацію причин та умов, що сприяють кримінальній віктимізації суспільства, і зниження ступеня віктимності.

Спеціальний рівень передбачає здійснення державними органами, громадськими об'єднаннями й окремими громадянами заходів і має спеціальну мету – запобігання злочинам шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей і якостей окремих осіб або груп населення.

Індивідуальний рівень – це індивідуальна профілактична робота з особами, які можуть з великою ймовірністю стати жертвами злочинців, зважаючи на їх поведінку чи сукупність особистих характеристик, спрямована на підвищення активності їх захисних реакцій, а також забезпечення їх особистої, майнової та іншої безпеки [2, с. 63].

Розкриваючи об'єкт віктимологічної профілактики на загальносоціальному рівні, варто мати на увазі, що будь-яка особа, незалежно від індивідуального ступеня її віктимності, може стати жертвою злочину. У цьому разі як об'єкт виступають усі жителі країни як потенційні жертви злочинів. Головним завданням віктимологічної профілактики на цьому рівні є створення системи ефективного соціального захисту всіх громадян від можливої віктимізації, зміна сформованої практики поведінки з потерпілими й іншими жертвами злочинів. Для цього необхідне розроблення й удосконалення законів, створення нових державних і

недержавних структур, соціальних служб, фондів допомоги, реабілітаційних центрів та інших установ захисту жертв злочинів, підготовка спеціального персоналу для такої роботи [5, с. 77].

Віктимологічна профілактика на спеціальному рівні (на відміну від загальносоціального) має своїм об'єктом не все населення, а його окремі групи підвищеної віктимності, наприклад безробітних, осіб без визначеного місця проживання, наркоманів, проститутток, алкоголіків та ін.

Відповідно до рівнів й об'єктів, створюється система суб'єктів віктимологічної профілактики злочинів.

До першої групи належать загальнодержавні органи влади й органи місцевого самоврядування. Вони визначають основні напрями, завдання, функції профілактичної діяльності, забезпечують фінансування і реалізацію регіональних та місцевих програм, спрямованих на профілактику правопорушень, координують діяльність підвідомчих їм структур у цій сфері.

Другу групу становлять правоохоронні органи всіх рівнів.

Третю групу утворюють підприємства й організації всіх форм власності, громадські організації, міжвідомчі й місцеві комісії, асоціації й фонди.

Усі суб'єкти системи віктимологічної профілактики злочинів об'єднано єдиними цілями, а також інформаційними, координаційними, правовими зв'язками. Особливе місце серед суб'єктів запобіжної діяльності посідають правоохоронні органи, оскільки боротьба із злочинністю і запобігання злочинам – їх прямиї обов'язок [6, с. 288].

Ефективність віктимологічної профілактики неможлива без аналізу великої кількості інформації віктимологічного характеру, що дає змогу всебічно врахувати кримінологічні фактори (як загальні, так і ті, що характеризують конкретний злочин). Місце, час, способи вчинення злочинів, найтипівіші категорії осіб, які втягнені в них як злочинців або потерпілих, – усе це необхідно знати, узагальнювати і враховувати при організації профілактичної роботи. Зібрана інформація, її вивчення дають змогу виявити типових потенційних жертв. Безумовно, виявлення потенційних жертв є складним завданням, передусім, якщо зважати на те, що багато осіб, які постраждали від злочинних дій, уникають звернень до правоохоронних органів [7, с. 12].

Виявлення потенційних жертв може будуватися за трьома напрями:

- залежно від ситуації, коли, виявляючи й аналізуючи обстановку, «виходять» на конкретних потенційно уразливих у цій обстановці осіб;

- від злочинця, коли шляхом вивчення його зв'язків або типової поведінки визначається коло можливих потенційних жертв від нього;

– від потерпілого, коли «вихід» на конкретну особу виявляє в неї підвищені віктимні якості [8, с. 107].

Важливим засобом загальної віктимологічної профілактики є правове виховання. Практика свідчить, що деякі злочини стали можливими у зв'язку з правовою неосвіченістю потерпілих, передусім щодо необхідної оборони.

Позитивний ефект у віктимологічній профілактиці досягається роз'яснювальною роботою серед населення, насамперед тієї його частини, яка відрізняється підвищеною віктимністю. Тут важливо брати до уваги дані про осіб, які стали жертвами злочинів через свою необачність; активніше використовувати радіо і телевізійні програми, періодичну пресу; поширювати знання про способи вчинення злочинів, які розраховані на необачність і зайву довірливість жертв. Виступаючи з лекціями, бесідами, працівники правоохоронних органів повинні звертати увагу на обставини віктимного характеру, рекомендувати бути пильнішими, додержуватися правил обережності, критичніше ставитися до вчинків, як до своїх, так й інших осіб [9, с. 17].

Індивідуальна віктимологічна профілактика полягає у виявленні осіб з підвищеною віктимністю і проведенні з ними захисних і виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочинних посягань.

Індивідуальна віктимність виявляється в різноманітних формах. Наприклад, у потерпілих від шахрайства, зґвалтувань – у більшості випадків, а в потерпілих від тілесних ушкоджень, убивств – у меншому ступені вона виражається в некритичному, аморальному, що провокує поведінку; у потерпілих від кишенькових крадіжок – у неуважному, пасивному ставленні та ін.

Система заходів індивідуальної віктимологічної профілактики характеризується тим, що у процесі її здійснення реалізується не лише вплив активного суб'єкта на пасивний об'єкт, а й специфічна форма міжособистісного зв'язку, у якому одна сторона прагне трансформувати, перетворити поведінку іншої.

Заходи індивідуального впливу можливо поділити на два види: заходи переконання і заходи допомоги [10, с. 26].

Заходи переконання мають як захисний, так і виховний характер. Зокрема, це бесіда, роз'яснення про те, як не стати жертвою злочину, яким способом забезпечити захист свого здоров'я та цілість майна. Умовою, що сприяє вчиненню деякої частини злочинів, є алкогольне або наркотичне сп'яніння жертви, тому віктимологічна профілактика значною мірою полягає у профілактиці пияцтва та наркоманії. Крім того, необхідно пропагувати встановлення охоронної сигналізації квартир, використання технічних й інших засобів особистої безпеки.

До заходів допомоги належить насамперед організація спеціальних консультативних пунктів, центрів соціально-психологічного захисту громадян від злочинів, головним завданням яких є інформування населення про заходи захисту від злочинів. На пунктах і в центрах психологічної допомоги необхідно організувати групові й індивідуальні консультації з потенційними жертвами злочинів, під час проведення яких надавати їм соціально-психологічну допомогу, прогнозувати їх індивідуальну віктимну поведінку, виявляти й намагатися разом з ними нейтралізувати віктимологічно значимі риси особистості й особливості поведінки.

Таким чином, загальносоціальне запобігання віктимізації являє собою єдину систему соціально-економічних, політичних, правових, організаційних та інших заходів, що вживають суспільство й держава в різних соціальних сферах, які самі по собі спеціально не спрямовані на боротьбу зі злочинністю. Запобіжна роль таких заходів реалізується одночасно з вирішенням великомасштабних соціальних завдань, які мають загальнодержавний характер і впливають на життя великої кількості громадян. Реалізація загальносоціальних заходів запобігання віктимізації в нашій країні повинна ґрунтуватися на існуючих умовах життя суспільства. Успіх від реалізації заходів загальносоціального запобігання віктимізації здебільшого залежить від того, наскільки вони забезпечені матеріальними, правовими, організаційними і людськими ресурсами. Структура загальносоціального запобігання віктимізації населення включає в себе заходи соціально-економічного, політичного, правового, організаційного характеру. Головними напрямками загальносоціальної віктимологічної профілактики мають бути стратегічні заходи із зміцнення сім'ї, охорони материнства й дитинства, морально-правового виховання населення, формування в суспільстві атмосфери толерантності та відкритості, поваги до культурних цінностей.

Спеціально-кримінологічна віктимологічна профілактика злочинів, що здійснюють правоохоронні органи, – це специфічна діяльність цих суб'єктів щодо здійснення комплексу спеціальних заходів запобігання злочинності чи окремим видам злочинів нетрадиційним шляхом, насамперед орієнтованих на виявлення окремих осіб і груп ризику з підвищеним ступенем віктимності, і вплив на них з метою відновлення або активізації їх захисних властивостей та подальшої девіктимізації; та недопущення, усунення чи нейтралізацію (спільно з іншими суб'єктами цієї діяльності) детермінаційного комплексу віктимності; на участь у розробленні або вдосконаленні в повсякденній практичній діяльності вже наявних спеціальних видів, форм і методів підвищення охоронно-захисних можливостей потенційних жертв злочинів [2, с. 70].

На наш погляд, спеціальна віктимологічна профілактика злочинів більшою мірою пов'язана із соціальною профілактикою, залежить від її стану, ніж власне кримінологічна.

Оскільки заходи запобігання віктимізації мають комплексний характер, вони повинні враховувати особливості віктимізації кожної із соціальних груп з урахуванням світових тенденцій глобалізації. При цьому слід органічно поєднувати соціальну профілактику віктимізації на індивідуальному рівні й на рівні соціальної верстви. Основу методів такої профілактики повинна становити діяльність з девіктимізації соціальних груп у поєднанні з нейтралізацією негативних елементів способу життя особистості. У цій точці органічно поєднуються і взаємодоповнюють один одного заходи загальносоціальної та спеціальної (цілеспрямованої) віктимологічної профілактики, що має прямою метою нейтралізацію віктимогенних факторів та умов, запобігання фактам віктимізації особистості та її найближчого соціального оточення.

Девіктимізація соціальних груп може включати в себе широкий спектр дій від заходів з підвищення рівня життя представників групи, зростання їх культурного рівня, формування правової культури до зміни архітектурного ландшафту проживання її представників, розвитку інфраструктури. Метою девіктимізації як методу віктимологічної профілактики виступає повноцінна ресоціалізація потерпілих від злочинів, зниження їх віктимності, запобігання «вторинної» віктимізації та відновлення соціальної справедливості.

Література

1. Аванесов Г. А. Кримінологія и социальная профилактика : учеб. для слушателей Акад. МВД СССР / Г. А. Аванесов. – М., 1980. – 526 с.
2. Джужа А. О. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні [Текст] : моногр. / А. О. Джужа. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – 304 с.
3. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / [Моїсєєв С. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2006. – 352 с.
4. Вандышев В. В. Виктимология : что это такое? / В. В. Вандышев. – Л. : Знание, 1978. – 19 с.
5. Ривман Д. В. Криминальная виктимология / Д. В. Ривман. – СПб. : Питер, 2002. – 304 с.
6. Долгова А. И. Преступность, ее организованность и криминальное общество / А. И. Долгова. – М. : Рос. кримінологическая ассоциация, 2003. – 576 с.
7. Полубинский В. И. Правовые основы учения о жертве преступления / Полубинский В. И. – Горький : Горьковская высшая школа МВД СССР, 1979. – 84 с.

8. Варчук Т. В. Виктимология : учеб. пособие / Т. В. Варчук, К. В. Вишневецкий. – М. : Закон и право, 2009. – 191 с.

9. Голіна В. В. Запобігання злочинності в Україні : [навч. посіб.] / В. В. Голіна. – Х. : Нац. юрид. акад., 2007. – 107 с.

10. Джужа О. М. Щодо проблем віктимологічної безпеки в Україні / О. М. Джужа // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2011. – № 4. – С. 24–30.

Анотація

Гайворонський Є. П. Особливості віктимологічної профілактики, що проводиться підрозділами національної поліції України. – Стаття.

У статті надано поняття та досліджено особливості віктимологічної профілактики. Відповідно до рівнів й об'єктів профілактичного впливу, побудована та обґрунтована система суб'єктів віктимологічної профілактики злочинів. Обґрунтовані загальні положення віктимологічної профілактики, що проводять правоохоронні органи, на основі якої визначено роль Національної поліції у запобіганні вчиненню злочинів.

Ключові слова: віктимологія, жертва, віктимологічна профілактика, запобігання, правоохоронні органи, Національна поліція України.

Аннотация

Гайворонский Е. П. Особенности виктимологической профилактики, проводимой подразделениями национальной полиции Украины. – Статья.

В статье даны понятия и исследованы особенности виктимологической профилактики. Согласно уровней и объектов профилактического воздействия, построена и обоснована система субъектов виктимологической профилактики преступлений. Обоснованные общие положения виктимологической профилактики, проводимых правоохранительными органами, на основе которой определена роль Национальной полиции в предотвращении совершения преступлений.

Ключевые слова: виктимология, жертва, виктимологическая профилактика, предотвращение, правоохранительные органы, Национальная полиция Украины.

Summary

Havoronskyi Ye. P. Features of Victimology Prevention, conducted by units of the National Police of Ukraine. – Article.

The article presents the concepts and investigates the features of victimology prevention. In accordance with the levels and objects of preventive influence, a system of subjects of victimological crime prevention is built and grounded. The general provisions of victim-prevention prophylaxis conducted by law enforcement agencies are grounded, on the basis of which the role of the National Police in crime prevention is determined.

Key words: victimology, victim, victimology prevention, prevention, law enforcement, National Police of Ukraine.